

“BALTI TIIGER” NÕUKOGUDE PERIOODI JA MODERNSUSE VAHEL

Rein Ruutsoo

Sissejuhatuseks

Viisteist aastat taastatud iseseisvust on vaid natuke vähem, kui esimene Eesti iseseisvus üldse kesta sai. Kindel teadmine, et meil on olnud kord kaotatud iseseisev riik ja ka ametlik tunnustus kuulumisele Euroopasse (Rahvaste Liidu liikmelisus), on olnud selleks ressursiks, mis on eestlastel võimaldanud vältida teravaid lahknevusi identiteedi pinnal. Eesti poliitilises retoorikas on domineerinud kaks põhilist kujundit – Eesti Vabariigi taastamine ja tagasipöördumine Lääne maailma (Pealkirja “*Return to the Western World*” kannab ka Marju Lauristini ja Peeter Vihalemma toimetatud keskne koguteos, mis sõnastab selle diskursuse). Need kaks kujundit ehk interpreteerivat skeemi (*interpretive frames*), mis märgistavad ja tihendavad välismaailma selle objektide, sündmuste, kogemuste ja sündmuste ahelate selektiivse punktuatsiooni ja kodeerimise teel (vt Steinberg 1998: 845); need sümbolse poliitika kesksed virvatuled – nii minevikuline (taastatav Eesti Vabariik) kui tulevikuline (tagasi Euroopasse) – on otsustavalt suunanud meie poliitilist tahet, aidanud sõnastada üldsuundumusi ja andnud viipeid identiteetide loomises suunas.

Nende suunamärkide mõju Eesti poliitilisele arengule on olnud mitmene. Kõige üldisemalt siirdeks (*transition*) nimetatud protsessis on mõlemaid ideaaltüüpe omavahel sidunud üsnagi hõre, teooriale mitte pretendeeriv konstruktide rida. Neid ideaaltüüpe on esindanud täiesti erinevad diskursiivsed kognitiivsed stiilid, alates turumajanduse teoreetilistest huvidest ja lõpetades esimese Eesti Vabariigi (1920–1934) kui demokraatia nostalgiga, mille sümbolid aga on laenatud peamiselt teisest vabariigist – kolmekümnendate aastate teise poole autoritaarselt režiimilt. Kuidas käivitada tõhusat turumajandust, mille eesmärk on siduda algatusvõimeliste ja rahakate inimeste pisike rühm (neid on igas populatsioonis vaid paar protsenti), omandiõiguse tekitamisega restitutsiooni vahendusel? Kuidas kujundada postkoloniaalses keskkonnas taastatud rahvusriigist nüüdisaegne tsiviilühiskond? Sedalaadi küsimusi keegi peale Balti riikide 80ndate aastate lõpul Kesk- ja Ida-Euroopas toimunud revolutsioonis ei seadnud. Postkoloniaalne staatus tekitas rida probleeme, mis olid mujal Euroopas tundmatud (Kuzio 2002). Kui palju me oma eesmärke vähegi täpsemalt esimese Eesti Vabariigi ja Euroopa kontekstis tegelikult üldse sõnastasime? Kui palju on meil tegelikult olnud tuge iseseisvuse kogemusest ja mida on tegelikult tähendanud Euroopa?

Usk ideedesse, ajaloo retooriline kõnetamine on kindlasti oluline tingimus ennast täide viivate ideede eduks. Kuid Eesti majandusnäitajad on juba mitmendat aastat viletsamad kui seni kehvamateks arvatud Balti naabritel. Kolmandik elanikkonnast

elab allpool vaesuse piiri; see näitaja jääb keskmiselt kaks korda suuremaks kui Visegradi riikides, mis on Baltimaade tavalised võrdlusobjektid ja konkurendid teel Euroopasse. Nähtavasti just seetõttu näib poliitikute ringkondades valitsevat sügav vastumeelsus koostööks teadlastega, et avaliku arutelu objektiks ei saaks kogu reaalsus: majanduselu ja poliitika tõsiasjad, mida ei saa käsitleda teisiti kui alarmeerivatena.

Selle taustal võiks olla isegi ootuspärane, et viimased paar aastat on kõikide Balti riikide poliitilist elu hoopis sügavamalt ja häbistavamalt raputanud, kui seda on kogenud Visegradi maad. Kolme Balti riiki on kahjustanud poliitilise ebastabiilsuse järsk kasv: poliitiliste skandaalide sagenemine, oligarhide (Einars Repše, Olari Taali, Juri Borissovi, Viktor Uspaskichi jt) jõuline lülitumine valimisvõitlusse, meedia müüdavus, saadikute häälte avalik kokkuostmine etc. Eesti Riigikogu viimastel valimistel 2003. aasta kevadel parteistus mitte ainult kommertsajakirjandus (Kook, Tammer 2004: 38–29), vaid silmnähtavalt ka end selle tuules hoidnud Eesti avalik-õiguslik meedia (Eesti TV). Märkimisväärsed vahendeid kasutanud mainemeistrid muutsid valimised ameerikalikuks show'ks ja mänguks, keskendudes emotsionaalse kaasahaaramise ja tähelepanu äratamise välistele võtetele ning jättes sisulised ja eetilised küsimused üsnagi tagaplaanile (Vihalemm ja Lauristin 2004: 22). Poliitilise süsteemi killunemise ja poliitilise kultuuri muutumise kohta viimaste aastate Balti riikides akadeemilistele uuringutele toetuvat kaalukamat võrdlevat analüüsi pole. Kodanikuühiskonda iseloomustavad andmed kinnitavad aga, et ühiskonna sidusus langeb ja modernsete võrgustike (formaalsed ühendused, sotsiaalne kapital) oodatavat kasvu pole toimunud. Postkommunistliku Visegradi-Euroopa kontekstis on Balti riikide kodanikuühiskond kõige nõrgem, kusjuures Leedu jääb organisatsioonilise kapitali poolest pingereas ehk viimaseks (Ruutsoo 2002: 370 jj). Esmanegi mulje reastaks Balti riigide ebastabiilsuse kasvu sügavuselt ja poliitilise kultuuri lamestumiselt (ideoloogiate klišeestumine, parteide käitumise ennustatavuse langus, volatiivsuse hüppeline suurenemine, parteide suhete taandumine tippjuhtide salalepeteks jms) peaaegu samas järjekorras kui sõdadevahelistel aastatel. Poliitiline kriis Leedus on ka nüüd ilmselt sügavaim.

Midagi on meil läinud nähtavasti teisiti kui Kesk- ja Ida-Euroopa saatusekaaslastel. Küsimuse, millise ühiskonnakorralduse poole Eesti oma praktikates pürgis, on esitanud eelkõige Lääne normatiivselt arutlevad politoloogid, ehkki nende algseks probleemiks oli, kas vene vähemuse küsimuse lahendamine pole sümptom avaramast demokraatia defitsiidist. Oli ju põhjust karta, et eksklusiivne hoiak kujuneb üldisemaks standardiks. Taasiseseisvunud Eesti poliitilist arengut käsitlevate uurimuste aluseks jäi ka neile, kes on Eesti poliitiliste praktikate suhtes olnud teravalt kriitilised (nagu Linz ja Stephan), siiski lähtumine modernismi paradigmat, st eeldusest, et Eesti ja Baltimaad liiguvad liberaalse demokraatia suunas, et esialgsele uue ühiselulise korralduse institutsionaliseerimisele järgneb – vahelduva eduga, aga ikkagi – konsolideerumine (Raik 1998; Hellén Berglund, Aarebrot 2002), ja et Eesti – nagu ka teised Baltimaad – hakkab üha enam meenutama arenenud demokraatiasid. Nüüdseks on saamas sama rutiinseks konstateeringuks tähelepanek, et endised riigisotsialismi vangis olnud rahvad järgivad Lääne sissetallatud arenguteed poolikult, vastu tahtmist ja erinevas tempos (Alapuro etc. 2004). Meie probleem aga näib asuvat mujal – kolmikaluselise (*triple*) siirde, nagu seda on iseloomustanud Claus Offe, erinevate sektorite (avalik sektor, majandus, kodanikuühiskond) vahelised pinged ja võõrandumine on kasvanud liiga suureks, ohustades koguarengut ja jätkusuutlikust.

Postkommunistlik siire, vaatamata suurtele erimeelsutele selle tõlgendamises (Kopecky, Mudde 2000: 517–539; Kubicek 2000: 295–309), annab ühe võimaluse Eesti probleeme mõtestada n-ö sümboolse, reformi- ja distributiivse poliitika etappide (nägemine/eristamine) siirdes nende uurijate poolt, kes toetuvad eelkõige Visegradi maades tehtud uuringutele. Neid etappe iseloomustavad muuhulgas erinevused probleemiseades, peamistes ülesannetes ja – olulise tunnusena – eliidi uusi funktsioone täitvate ning uute rühmade esiletõus (Bazoki 2002: 54). Eesti areng sellesse loogikasse hästi ei mahu.

Klassikalise parteisüsteemi kujunemine, mille peatse väljaarenemise suhtes veel paar aasta tagasi ei puudunud optimism (Toomla 1999: 323–224), on Balti riikides peatunud. Igatahes pidasid Lagerspetz ja Vogt juba aastatuhande künnisel võimalikuks iseloomustada nii Eesti kui Läti identiteedipõhist poliitikat kui mittepartei põhjalist (Lagerspetz ja Vogt 1998). Eesti poliitika on esindatud eelkõige lausneoliberalistlike või populistlike parteidega ja just viimaseid on saatnud suur edu möödunud valimistel. Tähelepanuväärne on, et Eesti areng ei haaku hästi empiiriliste tähepanekutega Visegradi riikide arengu kohta, kus aastatuhandevahetus andis tõuke jätkuval poliitilisele moderniseerimisele uute eliidirühmade toel, mida iseloomustab poliitika siirdamine distributiivsesse faasi (Bazoki 2002: 57).

Veelgi tähelepanuväärsem erinevus on aga, et okupatsiooniaja poliitilise eliidi kohatine asendumine euroopalikuga (tihti ka Lääne ülikoolides õppinud, rahvusvahelist äri- ja kultuurikogemust hankinud jne noortega) ja mõne professori ennastsalgav parteitöö pole toonud poliitilist kultuuri Euroopale lähemale. Enamasti juba taastatud Eesti Vabariigis poliitikuiks arenenud ja iseseisvusaastail küpsenud vanuserühmade (25–35-aastaste) toetuse saavutanud uued poliitikud ehitasid Riigikogu valimised küünilisele (negatiivsele) meediakampaaniale ning populistlikele lubadustele. Eesti laulva revolutsiooni kaotajate ridadesse lisanduvad samas uued ja uued sotsiaalsed rühmad, kellele on langenud siirde hinna maksmine. Lisaks hääle kaotamisele on nad kaotamas üha enam ka lootust väärrika esinduse saamiseks parlamendis. Miks see on nii juhtunud, et sotsiaalselt tasakaalustatumat arengut toetavad parteid kõiguvad samas olemasolu piiril? Miks ei kanaliseeru liikumistesse sotsiaalne rahuolematuse, milleks on piisavalt põhjust?

Sümboolse poliitika perioodi jälg ja vari

Eesti siirde uurijad on huvitunud eelkõige reformiperiood ja selle valikud. Üheks probleemiks on aga jäänud selgituste leidmine erakordselt sirgjoonelise ja dogmaatilise neoliberalistliku tee valimisele Eesti poolt. Eesti tee radikaalsuse saladus seisneb nähtavasti sümboolse poliitika perioodi sügavas läbipõimimises järgmise perioodiga – reformide ajajärguga. Sümboolne poliitika on võimas hegemooniline ressurss ja selle retoorika suutis kollektiivsed identiteedid allutada pikemaks ajaks liberaalsele ideoloogiale. Tulemus tähendab Läände põgenemise (*escape to freedom*) kollektiivse alusideoloogia liimiva jõu jõulisemat püsimist Venemaa varju kõrval.

Retooriline küsimus „Kas sellist Eesti me tahtsime?“ oli märk sümboolse perioodi poliitika ammendumisest ja see kulutati retooriliselt ära juba aastaid tagasi. Selle asemel ja kõrval on õigem küsida: Mida me teadsime Eestist, mida meid väideti tagasi tahtvat? Ees võib seista aga periood, kui küsitakse: Kas me tahtsime sellist

Euroopat, mida meid väideti tahtvat? Kuid miks mitte küsida: Kas me tundsume Euroopat, mida me tahtsime? Kumbki neist küsimustest ei peaks seadma kahtluse alla alusvalikuid Ida ja Lääne vahel – neid ju iseenesest polnudki. See alusvaliku n-ö tagatus aitas kindlustada hegemoonilise kontrolli tegelikult erinevate poliitikate üle.

Pigem on need küsimused selle kohta, kuidas Eestis poliitikat teostati ja praegugi tehakse. Kas ei juhita ja pole meid juhitud nende siltide vahendusel toetama poliitikat, millel on peamiselt retooriline seos tollase Eesti ja praeguse Euroopaga? Neid küsimusi saab sügavamalt mõista ehk siis, kui saab osutada, et paljusid olemuslikke küsimusi ei esitatud küllal selgelt ja arusaadavalt siis, kui tehti peamised valikud. Kõrvuti retoorilise väärtusega (õigest ja valest) ja identiteedi kujundajatena (meie-pildi kujundajatena) omasid mõlemad orientiirid (nii Eesti Vabariik kui Euroopa) tõsist epistemoloogilist väärtust. Mineviku tunnetusliku väärtuse jäämine siltide kõnetusliku kasutuse varju on Eesti lähiajaloo üks iseloomulikumaid jooni.

Ka kõige rahvuslike Eesti poliitikute tegelik suhe aegade hämarusse kadunud esimese Eesti Vabariigiga ei ulatunud nähtavasti kunagi kaugemale sildist (mütoloogiast) ja retoorikast. Eesti Vabariik oli osa sümboolsest kapitalist, sümboolite maailmast, aga ka kvaasiõiguslikku laadi argumentatsioonist, mida võis sobival rakendada, valides sellest perioode ja detaile, mida sai heita võimuvõitluse kaalukausile. Et võimu saada, siis unustati Pätsu režiimi tagajärjed, jutud talupojarahva omavalitsuslikest demokraatlikest traditsioonidest jms. Nii tehti 1991. aastal Põhiseaduslikus Assamblees ikka järjepidevuse nimel katseid kehtestada Pätsu poolt seadustatud 1937. aasta autoritaarset valitsemist seadustanud põhiseadus, mis oleks võimaldanud Eesti Komitee ühel rühmal kehtestada oma grupi dekreedivõim. Mitte ainult assamblee demokraatliku enamuse vastuseis, vaid peamiselt tehnilised keerukused esindajate leidmisel Pätsu parlamendi ülemkotta, osutsid lühikese ajavaru ja sügavalt muutunud olude tõttu ületamatuks takistuseks autoritaarse valitsemiskorra taastamisele (Põhiseadus 1997: 99 jj). Nähtavasti aga just esimese vabariigi algusaastate valimisseaduste ultraproportsionaalsete reeglite vastukaaluks hakati 1992. aastast alates rakendada 1938. aastat pärit lihthääleenamuse põhimõtet ühemandaadilistes ringkondades (Taagepera 2001: 70). Demokraatiat see küll otseselt ei ohusta, küll aga võimu legitiimsust, eriti kui terendab mõni tõsisem majanduskriis.

Tänapäeva Eesti poliitika taustal võib öelda, et esimese Eesti vabariigi taastamine (või ka taastulek), selle mõningate joonte taassünd, on toimunud jõudsamalt, kui kunagi aimati. Tänapäeva Eesti pole kindlasti see Eesti Vabariik, mille tulekust räägiti aasatail 1988–1990. Poliitikud, kes lubasid, et talud tulevad tagasi, valetasid üsna teadlikult: igasugused majanduslikud eeldused selleks puudusid, kõnelemata väikepõllunduse taastamise mõttekusest, sest juba 30ndail aastail kaheldi selle järksuutlikkuses. Ulmanise riigipööre 1934. aastal oli suuresti talupoegkonna soov saada riigi toetus kiiresti arenevas Euroopas konkurentsivõimet kaotavale agraarsektorile ja kaitsta oma siseturgu. Eesti Vabariigi taastamise kõige olulisem õppetund on keeldumine mõõdanikust õppimast. Aga kas pole ehk nii, et need ajaloolastest poliitikud, kel oli võimalus minevikust õppida, keeldusid seda teistega jagamast?

Nähtavasti on vähe Euroopa riike ja rahvaid, kes nii vähe on tegelikult oma kunagisest demokraatiast ja iseseisvuse kogemusest ning selle kaotamise õppetunnist hoolinud. Me ei tea praeguseni kuigi palju sellest, kuidas arenes Eesti omavalitsus, milline

“Balti tiiger” nõukogude perioodi ja modernsuse vahel

Rein Ruutsoo

oli kodanikuühiskonna ülesehitus, millist osa maa arengus etendasid ametiühingud, milline oli Eesti Vabariigi eliidi maailmavaateline areng jne. Seega me ei ole huvi tundnud selle vastu, kuidas Eesti Vabariigis teostati demokraatiat. Pilti hävinud sõdadevahelisest Eesti Vabariigist on meile vahendanud eelkõige ajaloolased, kes aga Eestis täidavad pigem ajalooliste ideoloogide rolli, kui soovivad ja ka oskavad esitada küsimusi, mis on ka tunnetuslikult olulised.

On väga suur kontrast mõnede meile ehk arengukõvera mõttes kõige lähemal seisnud riikide enesevaatluse sügavusega, eelkõige Tšehhiga (aga ka Ungari ja Sloveeniaga või isegi Leeduga, Soomest kõnelemata), mille idealistlike juhtide ja poliitilise mõtte traditsioonide juurde on seal ikka jälle tagasi pöördutud. Muidugi, Eestil polnud näiteks president Thomas G. Masariki taolist suurkuju, kellest sai sõdadevahelise demokraatia ja Euroopa koostöö sümbol, mis võimaldab jätkuvalt kirjutada väitekirju demokraatliku valitsemise ja vasakliberaalse mõtte rollist rahva ajaloos (sõdadevahelises Eestiski oli Thomas G. Masarik erakordselt populaarne). Eesti samuti vasakliberaalne või sotsiaaldemokraatlik traditsioon on kuulunud unustamisele. Seetõttu ongi pastorid Hurt ja Reiman jäänud seniseks poolametliku poliitilise ideoloogia põhijoone kandjaks.

Erinevalt Euroopa saatuse kaaslastest pole sõdadevahelise Eesti demokraatia kogemus ja ideoloogiad jõuliselt edasi elanud ideedes, tegevuskavades ja identiteedis, mille kandjaks oli tollane sotsialistide ja rahvuskonservatiivide koostöös loodud vabariik. Kui kõrvale jätta vanade põhiseaduste osa uue põhiseaduse ettevalmistamises, siis sõdadevahelist Eesti Vabariiki polnud edasiminekuks praktiliselt tarvis. Üheks näiliselt suureks erandiks on vähemusrahvuste kultuurautonoomia, mille probleemistiku on ka ajaloolises plaanis lahti kirjutanud peamiselt saksa teadlased. Selle autonoomia kohta levitame aga meelsasti müüti, nagu oleksime seda ka ise kangesti tahtnud. See väga oluline element kahe sõja vahelise Eesti Vabariigi poliitilisest süsteemist on tegelikult võõras sulg, millega Eesti end ehib. Algatuse ja vormistuse sai see sakslastest juristidelt ja Rahvaste Liit surus selle läbi. Ilma vähemuste kaitseks õiguslike tagatiste loomata poleks Balti riiki Rahvaste Liidu liikmeks võetud. Kuid müütilisel kujul on rahvusvähemuste autonoomia idee, ka siis, kui me tänapäeva Eestis pole seda kunagi päriselt omaks võtnud (kava pole kunagi rakendatud), etendanud olulist osa vähemuste poliitika retoorikas.

Nähtavasti just see, et esimese Eesti Vabariigi mitmed õppetunnid ei sobinud konstrueeritavasse sümboolsesse kapitali, seletab, miks nii mõndagi tuleb nüüd uuesti läbi teha. Uuel aastatuhandel väljajoonistuv Eesti meenutab kohati äravahetamiseni neid arenguid, poliitilise elu grimasse, millest kirjutamist esimese vabariigi ikonograafia käsitles peaaegu kui diversiooni. Ma ei usu, et ajaloost vahetult õppida saab, kuid möödanikus on probleeme, millele olnuks ja on mõtet pöörata püsivamat diagnostilist tähelepanu. Mõnes mõttes ei saa ajalugu mitte kunagi ajalooks. Oli välistatud avalik diskussioon Eesti Vabariigi moraalsest defitsiidist, parteide oportunismist, klasside huvide osast poliitikas ja teistest mineviku õppetundidest. Üks vähestest, kes esimese Eesti Vabariigi ja kujuneva uue riigi järjepidevust vaagis, oli David Arter. Arter nägi ilmset seost mineviku riigi ja areneva poliitilises süsteemi vahel nähtuses, mida ta nimetas parteivastasuse fenomeniks (Arter 1996). Arteri arvates oli tegemist sarnaste, sügavale ühiskonna lõimedesse juurdunud hoiakutega, mentaliteediga, mida ka hiljem on iseloomustatud eestlaste riigivastase (antietatistliku) hoiaku traditsioonina.

Rahva võõrandumist autoritaarsest võimust, parteide lehmakauplemist, Centrumi klubi ümber koondunud eesti oligarhide küünulist võimujagamist, pangakraatia karistamatult kuritegelikku spekulatsioonide jne – nende probleemide olemasolugi 20–30ndate aastate Eestis sai 90ndail aastail riiklikuks saladuseks. Lõppkokkuvõttes valmistasid aga just korruptsioon, sügav kihistumine, autoritaarne võim jms ette iseseisvuse kaotuse. Eesti juhid olid piisavalt demoraliseerunud ja rahvas kaotanud orientiirid, et mingit vastupanu organiseerida. Viisteist aastat tollalgi paljusi Euroopa seatud tingimustel (Rahvaste Liidu nõuded) parlamentaarset demokraatiat olid nii Eesti kui Läti eliitidele piisavad, et selle otstarbekuses või tõhususes kahtlema hakata. Nende mehhanismide uurimine, mis viisid noore demokraatia allakäiguni, jäi põhiliselt Läänes tegutsenud teadlaste (nt Andres Kasekamp) uurida. Lääne traditsiooni kohaselt on lähiajalool nüüdisaegseis demokraatiauuringuis kindel kogutiivne roll (Berg-Schlosser, Mitchell 2000).

Ajaloo ringkäigu uued ringid

Eesti arengute paralleelid 20–30ndate aastate poliitilise kultuuriga on tähelepanuväärsed. Avalikkuse sfääri (public sphere) kitsendamiseks, n-ö võimuparteidele valimiste korraldamiseks jne pole meediaküllastunud ühiskonnas avalikku vägivaldat vaja. Võimu kesksele mehhanismidele, st klassistruktuurile, kasvavale sotsiaalsele ebaõiglusele ja meedia sõltuvusele suurest rahast viitavad diskursused on jälle tabustatud (nagu Pätsu ajalgi, siis aga keelustati need “rahvusühiskonda lõhestavad” mõtted riigivanema dekreediga otsesõnu). Kuid kahe Eesti vahelised lõhed süvenevad, eliidi võõrandumise metafooriga iseloomustatav poliitilise režiimi legitiimsuse vähenemine haarab üha uusi avalikku huvi, ühistegevust ja solidaarsust eeldavaid valdkondi. Kõrvuti veel paar aastat tagasi mõnele halva unenäona tundunud streigiliikumiste (raudteelaste, meditsiinitöötajate, õpetajate) hoogustuva protestiga, hääletavad “hääle” kaotanud valijad süsteemi vastu, mis neist ei hooli, ka jalga dega, st rändavad välja (arstid, insenerid jms haritumad rühmad).

Uue Eesti eliidi reaktsioon süvenevale süsteemi kriisile (poliitiline kriis on osa sellest) on aga vastupidine demokraatliku eliidi ootuspäraselt ratsionaalsele käitumisele. Tänapäeva Euroopa poliitiline kontekst on küll hoopis teine kui kolmekümnendail aastail. Antikommunism, mis legitimeeris tollal paremäärmuslaste tõusus, on kaotanud teravuse (natsid tulid võimule suuresti antibolševistliku liikumisena, lähedast joont ajas Soome Lapua liikumine). Neoliberaalset võimuhaaret legitimeerib räige vasakpoolsusevastane retoorika, mis sama märgi alla liidab nii sotsiaaldemokraadid kui kommunistid ja mis tabab vähegi kommunitaarsema mõttelaadi esindajaid. Vahepeal Euroopas põlustatud rahvuslus on aga saanud taas enam eluõigust kui ühisväärtus ja funktsionaalselt oluline nähtus (Schöpflin 2000). Võimu korporatiivsus on kasvanud peadpööritava kiirusega. Loosung *vähem riiki* tähendab tegelikult avaliku võimu funktsioonide delegeerimist korporatsioonidele ja koos sellega korporatsioonide võimu kasvu. Seega ei tähenda *vähem riiki* alati rahva võimu, demokraatia avarumist, vaid pigem vastupidist.

Ilmselt just vastukaaluks püüetele elustada osalusdemokraatiat (kasvõi streikides), katsetele luua sotsiaalset dialoogi ja poliitilise kodanikuühiskonna (*civil polity*) kohatisele elavnemisele püüavad vaenlast otsivad ning korra kehtestamist lubavad oligarhide poolt rahastatud meediakampaaniate toel võimu saanud parteid oma positsioone tsementeerida õiguslike manipulatsioonide ja õukondlike reformidega.

“Balti tiiger” nõukogude perioodi ja modernsuse vahel

Rein Ruutsoo

Kui poliitikud valivad poliitkuid, süsteem ei muutu (st hääli jaotakse ümber partei juhtkonna koostatud nimekirjade kaudu) ja kui rahastada näiteks vaid parlamendiparteisid, siis sellega on uute parteide teke ja alternatiivse eliidi esiletung praktiliselt välistatud.

Poliitilise kultuuri kiire lamedumine (diskussiooni asendumine sildistamisega, klientistlike suhte levik) on sünnitanud massiühiskonna. Meediakampaaniad tõrjuvad välja diskussiooni, süvenev populism viib alla valimistel osalemise soovi. Lääne taustaga mainekate politoloogide osalemine hoolivalt konservatiivse võimu küpsetamises kinnitab tõsiasja, et ka professionaalsed teadlased pole olnud võimelised prognoosima oma lähikeskkonna poliitilisi arenguid ja enda poolt poliitilisse elu aidatud parteide käitumist. Ka parteiliidritena pole nad olnud võimelised mõjutama neid täitma valimislubadusi.

Tulemuseks on jätkuvalt langev trend kõigil poliitilise siirde edukuse peamiste rahvusvaheliselt võrreldavatel tunnustel nagu rahva valimisaktiivsus (langemas alla 50%), poliitilise eliidi usaldusväärsus, usaldus meedia vastu jms. Sotsioloogilised uuringud osutavad, et peamiste poliitilist avalikust kujundavate institutsioonide seas on usaldus poliitiliste parteide vastu langenud taasiseseisvumisjärgse aja madalamale tasemele: vaid viiendik vastanutest pidas parteisid üldse usaldusväärseiks. Meedia usaldusväärsus on langenud kõige aegade madalaimale tasemele (http://www.saarpoll.ee/riik_ja_rahvas/sept2003kokkuv.doc)

Kuid just usaldusväärse avalikkuse demokraatliku arvamustevahetuse keskkonna loomine ja poliitilise elu demokratiseerimine olid need väärtused, mille nimel toimus antikommunistlik ja antiimperiaalne laulev revolutsioon. Eesti ühiskonna sügav eetiline kriis ohustaks kindlasti hoopis tõsisemalt meie poliitilist stabiilsust, kui seda poleks julgestamas kuulumine EL ja NATO liikmete perre. See kuulumine ei takista režiimi muutumist kohati naeruväärseks. Paradoksaalsel kombel annab just Euroopa Liidu turvatsooni jõudmine erakordse võimaluse näiliselt karistamatult hävitada Eesti riigi alustugesid (kui selleks pidada kodanike usaldust oma riigi vastu). Poliitilise vihmavarju kõrval kaubeldakse nüüd välja oligarhilisele majanduspoliitikale ka majanduslikku katet.

Tagasiteel Euroopasse?

Eksogeensete (Euroopa naabrusest ja eeskujust tulenevate) ja endogeensete (aegade hämarusse kaduvate) tegurite eristamine poliitilises arengus on alati tinglik. Meie enda sümboolne poliitika põimus mitmete teiste sümboolsete poliitikatega, ilma milleta esimesel polnuks ka piisavalt kandepinda. Eesti siire on olnud lahutamatu osa suurest postkommunistlikust siirdest ja selle sümboolsest poliitikast, mille kujutlusvõimet ja aktiivsust vallandanud rolli on raske üle hinnata (Halas 2000: 311).

Kujutlus postkommunistliku siirde enam-vähem lineaarsest kulgemisest, siirdelisest determinismist, rajasõltuvusest (*path dependency*), kus turumajandus ja poliitilised reformid toovad kaasa üldise heaolu kasvu ja sotsiaalse sidususe suurenemise, on osutunud probleemsemaks, kui arvati. IMFi, Maailmapanga jt majandusorganisatsioonide diktaat siirderiikidele ning samas nende asjatundmatus tegeliku olukorra hindamisel (kohati aga ka teadlik keeldumine tõsiasjade nägemisest) on põhjanaabritest uurijate juures juba langemas väga tõsise ja isegi hävitava kriitika all. Kohati on dikteeritud reformid kaasa toonud sotsiaalse kollapsi (Alanen 2004).

Neile, kes armastavad korrata, et tasuta lõunaid ei ole, jäi meenutamata, et ka tasuta reforme ei ole. Keegi peab reformide kulud kinni maksma. Kirjeldatud, ilmselgelt alarmeerivad arengud muudab paradoksaalseks tõsiasi, et kriisinähtuste süvenemine on toimunud paralleelselt erakordse välise/vormilise eduga – Eesti saamisega EL ja NATO täisliikmeks, mille osaks/tingimuseks on olnud Lääne standardite jõuline ülekanne ka Eestisse.

Universaalset siirdeteooriat, mille alla mahuks ka Eesti, pole ja nähtavasti pole see ka võimalik (McFaul 2002). Kommunismi kokkuvarisemisele järgnenud olemuse võtsid ka Eestis kõige olemuslikumalt kokku vaatenurgad, mis esitasid reforme järelaitava (ehk tasategeva – *Nachholende*) revolutsioonina, nii nagu neid on käsitlenud Habermas (Habermas 1991, vrd Fukujama utoopia ajaloo lõpust vähemalt Euroopas). Siirde lõpptulemus – parlamentaarne esindusdemokraatia, turumajanduse, toimiva kodanikuühiskonna jms tekkimine olid aksioomiks. Selle tekkimise põhimehhanisme nähti Lääne modernseid ühiskondi iseloomustavate institutsioonide nagu eraomandi, põhiseaduse, mitmeparteiliste valimiste ja demokraatliku avalikkuse eduka toimimise endastmõistetavuses ka siirdemaades. Siirde lõpptulemusena nähakse süsteemset transformatsiooni, mis muudab uued ühiskonnad eluvõimeliseks ka uues toimimisrežiimis.

80ndate aastate lõpu arengud andsid Eestile võimaluse olla algatav osaline suures poliitikas valikuga, kas lasta end kaasa vedada või võtta endale ajaloolise rahva roll. Seistes valiku ees, kas olla või mitte olla, suutsid nii Eesti kui ka teised Balti riigid näidata erakordset loomingulisust. Isemajandamise ideed ja liiduvabariikide tegeliku suveräänsuse tekitamise mehhanismi loomine osutasid viisile, kuidas NSV Liitu saab lagundada ka ilma suure pauguta. Ettepanekute paradoksaalne jõud seisnes selles, et need kasvasid välja juba tuttavaist mängureeglist, kultuurilisest järjepidevusest, mis uutes, oluliselt muutunud tingimustes omandasid õnnestavalt purustava jõu. NSV Liidu kui süsteemi siire toetus *ancien regime*'i transformatsioonile, mida kujundlikult nimetati perestroikaks. Mitte keegi ei kavandanud seda nii, nagu välja tuli, see arenes oma loomulikest ressurssidest.

Ajaloo tegijate areenilt lahkuda on aga raske, eriti kui tegijaks on olnud need, keda tahetakse sealt üldse kustutada. Ajaloo looja rolli võis saada terendava Balti majandusimega, milleks tuli esile tõusta ka Euroopas, nt kasvades Balti tiigriks. Balti tiigriks saamiseks arvati, et tuleb teha midagi teisiti, kui siiani põhiliselt tehti, ja millega näiteks lähedaste ajalooliste traditsioonide edukad sooveldajad Põhjala naabrid maailmas esirinnas on. Nõukogude ajast võeti pärandina kaasa näidisvabariik Nõukogude ajast on pärandina kaasa võetud eksperimenteerimiskihk näidisvabariigist, Eesti NSVst, mis on olnud aastakümneid mitmesuguste eksperimenteerijate lemmikpaik. Eesti ühiskond oli mudeliks piisavalt hõlmav, kulud polnud väga suured ja kaotused võisid tabada peamiselt rahvast, kes imperiaalsest vaatenurgast võttes oli niigi määratud hääbumisele. Vana nõukogude nomenklatuuri (märgatav osa reformiparteile aluse pannud juhtkonnast) ja järelkomsomoli eliidi (isamaalaste – Laar, Lukas, Endre, Kiin jt olid silmapaistvad komsomolialtivistid) järjepidevus Eesti NSV edukaks nõukogude vabariigiks muutnud innovaatilise mentaliteediga on märgatav. Intellektuaalseid ressursse väikesel rahval tehtava valiku põhjalikeks tausturinguiks (mis on igasuguse normaalse poliitika tegemise tingimus) ei piisanud. Keegi neid meie eest tegema ei hakanud. Poliitiliselt ajendatud visionäärsus (kas ka avantüür, seda hindab ajalugu) on eksperiment ühe rahvaga.

Siirde suunamist mitte ainult neoliberaalse majanduspoliitika, vaid ka neoliberaalse ühiskonnamudeli kasuks avalikult kunagi ei sõnastatud. Iseloomulik on aga sümboolse poliitika seiskohalt avaliku retoorika areng. Kui 90ndate aastate algul oli iseloomulik niisugune selgitus, et legitimeerida ebavõrdsuse kiiret kasvu, et enne kui jagada, tuleb koguda (st mingigi solidaarsus on aktsepteeritav idee), on asendunud avameelsema arutlusega. Selle kohaselt on igasugune solidaarsus ümberjagamise ja kommunism ning sellisena ebamoraalne ja õigustamatu. Et vabadus ja võrdsus pole hästi ühendatavad ideed – mis on poliitika filosoofias triviaalkäsitlus –, oli Eestis veel tundmatu. Kehastunud oli kujutus selliste ideaalide harmoonilisest ühendatavusest, nii Euroopa kui Eesti tagasitulekust. Samas olid neoliberaalide peaideoloogid juba ammu seiskohal, et sotsiaalne õiglus pole relevantne turumajanduse kontekstis. Siire kui eliidi projekt kinnistus elitaarse projektina.

Euroopa diskursus ja Ameerika tee (või ka angloameerika tee) – nii võiks pealkirjastada rahvuslik-kommunitaarse retoorika varjus toimunud pööride. See ei olnud enam tee tagasi Europasse, Eesti suunati rajale, mis ilmselt erines kontinentaalse Euroopa ja täielikult Põhjala traditsioonidest. Sedalaadi valikuid ei toetanud paternalistlike joontega teise Eesti Vabariigi ega ka Euroopa ühiskondade põhihoovus (*mainstream*), kultuurilised traditsioonid ega lähiminekiviku taak. Lootus jätkusuutlikule edule võis põhineda vääral eeldusel, et majandustüübil ja elukorraldusel pole püsivama kultuuritraditsiooniga just palju ühist. Moderniseerimise teooria seisabki kohati lähedal vulgaarmarksistlikule teesile baasist ja pealisehitusest – jõuga kehtestatavad tootmissuhted (tootmisviis, majanduslaad) kujundavad ka vastava pealisehituse, mis omakorda hakkab toetama tootmissuhteid. Eesti siirde alusjoonis on Sachsi ja Maailmapanga poolt soovitud olnud šokiteraapia. Erinevalt nn Lõuna riikide (Ladina-Ameerika) demokraatiavaegsete režiimide siirdega liituvast soovist, et majandusreformidele peaksid eelnema poliitilised ja sotsiaal-poliitilised ümberkorraldused (Linz, Stephan 1996), jäid postkommunistlike riikide siiret käsitlevad sotsiaalteadlased oma soovitud reformide järjekorra suhtes ettevaatlikumaks. Ei saanud olla kahtlust selles, et minimaalriigi elluviimise tulemusena ühiskonna sidusus järsult langeb ja konkurentsisuhted hakkavad domineerima muude, sotsiaalse koosluse koostamiseks oluliste suhete üle.

Korraliku siirdeteooria saab ehitada vaid lähteühiskonna (süsteemi), st riigisotsialismi pädevale kirjeldusele. Neid teatavasti polnud liiast. Rahvusvahelises mastaabis soovitatud (et mitte ütelda ette kirjutatud) valikute põhjuseks/taustaks olid ilmselt nii praktilised kaalutlused kui asjatundmatuse postkommunistlike riikide probleemides, mis kord juba oli ennast ilmutanud võimetuses aimata riigisotsialismi kriisi ja ette näha nende ühiskondade kokkuvarisemist (vt Alanen 2004). Sama kordus nüüd postkommunistliku siirde olemuse ja kesksete probleemide tabamises. Kõikide ühiskondade kesksed arenguprobleemid on aga eelkõige sotsiaalsed ja nendega edukaks toimetulekuks peab neid probleeme käsitlema niisiis ka kultuurilistena (Grondona 2000).

Rahvusvahelises kontekstis moodustasid kalkulatsioonide tausta kujutlused, mis jõulisest antikommunistlikust totalitarismivastasest retoorikast hoolimata vaatlesid mõlemaid ühiskonnatüüpe – riigisotsialistlikku ja turumajanduslikku – mingis olemuslikus mõõtnes ikkagi sarnastena, st modernsuse ühisnimetaja alla mahtuvate ühiskondadena. Veel 60ndail aastail nähti riigisotsialistlike maade ühiskondlikku

arengut Läänegakokkukasvamisenä. Sellest lähtepunktist kujutleti, et käsumajandusest (industriaalsest suurtootmisest) ja ühe partei võimust (ülikorporatsiooni ühest vormist) võib selle oskusliku ratsionaliseerimise vahendusel välja kasvada tõeliselt moderne ühiskonnakorraldus. Ülemnõukogu kutsuti meelsasti parlamendiks, sm Brežnevit aga nimetati ka soliidse kirjanduses presidendiks. Sedalaadi tahtelise mõtlemise taustaks oli kord populaarne konvergentsi teooria, mis nägi riigisotsialismis mingit keynesiaanlikule reguleerimisviisile paralleelset arenguvormi, moderniseerumise patoloogiseerunud erikuju. Kuid erinevuses nüüdisaegseist Lääne ühiskondadest elukorraldusliku, õigusliku ja haldusliku modernsuse mõõtmises avanes reaalsotsialismi peamine defitsiit (õigusriiklus, arenenud bürokraatia, toimimisviis jne) (Srubar 1991: 415–432).

Siirdeühiskondade tervikareng jäeti tasategevate rahvaste eliidi probleemiks. Kõigist Lääne abiprogrammidest moodustasid kodanikuühiskonna toetamisele suunatud programmid tühise vähemuse, hõlmates sellest vaid paar protsenti (Raik 2004). Initsiatiivi haarasid transnatsionaalsed majandusühendused ja potentsiaalsed doonorriigid, kelle peamine probleem olid uued turud, odav tööjõud ja samas soov vältida sattumist kardetavalt jänest sõita üritavate postkommunistlike riikide majanduslikult kuluka siirde lõksu. Šokiteraapia, mida Eesti juhtpoliitikud (Mart Laar, Siim Kallas jt) hakkasid käsitlema peamise ja tõhusaima ravivahendina, toetus müüdile liigi homo sovieticus laia levikust Eestis. See on jutustus omalaadsest degenerandist, kellel on peamised turumajandusühiskonnaga kohanemise antropoidsed eeldused (huvi maailma vastu, ettevõtlikkus etc.) sedavõrd atrofeerunud, et traditsiooniline uuestikoolitus polnuks tõhus. Et tegemist on müüdiga, sellele on osutanud Anu Realo ja Jüri Allik (Realo, Allik 1996).

Praktikas osutus see müüt ettekäändeks, millele toetudes sai loobuda tegelemast ühiskonnaga, vastutusest inimeste kohanemise eest; sai kokku hoida investeeringutelt sotsiaal- ja koolitusvaldkonda, mis praegu on kümneid kordi madalamad kui arenenud naabritel. Loobumist võimendas osa nooreliidi elitaristlik hoiak, mis põimus omalaadse antikommunismi ideoloogilise vormiga ja võrdsustas hõive ohvrid kommunistliku süsteemi tugisammastega. Tulevane kahe Eesti tekkimine oli sellesse hoiakusse programmeeritud. Kiire areng saab toimuda alati vaid millegi arvel, Aasiaga konkurentsivõimelise majanduskeskkonna loomine tähendas eruroopaliku investeerimisstrateegia kõrvalelukkamist. Viimane tähendab pikaajalist jätkusuutlikkusele orienteeritud arengustrateegiat investeringute näol eelkõige sotsiaalse ja inimkapitali kasvu.

Seletusi otsimas

Eesti postkommunistliku siirde uurimisel, kui seda käsitleda süsteemse ümberkujundusena (systemic transformation) või püüda seletada selle tulemusi, ei saa ilmselt piirduda vaid tuletustega lähiminevikust. Milline on institutsioonide ja kultuuriliste süvastruktuuride, mitteformaalsete võrgustike (käitumismustrite, nn habituste) vahekord, jääb veel kauaks arutusobjektiks (Stark ja Bruszt 1998 ja raamatu ümber toimunud diskusioon). Probleemidele seletuse otsimisel jätab teadusuuringute nappus mitmeid võimalusi, üsna vastavalt kellegi maailmavaatelistele hoiakutele. Nii on Eestile ennustatud autoritaarset tulevikku ja poliitilise kultuuri arenematusse põhjust nähtud Eesti Vabariigi lõpuperioodi pooltosina aasta järelmõjus, mis ulatunud üle anneksioon aastakümnete (Järve 1992). Nähtavasti on demokraatliku mõttelaadi vaeguse juuri loomulikult otsida NLKP 50 aastat kestnud diktatuuris, mis

“Balti tiiger” nõukogude perioodi ja modernsuse vahel

Rein Ruutsoo

on kujundatud mentaliteedi, mis nakatas ka selle ideoloogilisi antipoodid – dissidente. Just niisuguses valguses paistab paremini näiteks Eesti Kongressi otsus (22.03.1992), mille kohaselt kommunistliku partei endiste kõrgemate ametnike kodanikeõigusi sooviti rahvahääletuse toel “ajutiselt piirata” (Eesti Kongressi otsus 1997: 11). 20ndail aastail rakendati NSV Liidus sama “ajutist” poliitikat kodanluse suhtes. Euroopasse tagasipöördumise kontekstis oleks “võitlussalkadel” ehk isegi olnud valijaid, aga Euroopa poliitilises kultuuris polnud neil kohta.

Ühiskondade suhtes, mis on veel transformatsioonifaasis nagu Eesti, aga ka kogu Euroopa, mis muutuvad struktuurselt väga kiiresti, kahaneb järsult muutuste ennustatavus. 1990ndate algul ei ennustanud miski multikultuurilisuse eeskujudena viidatud Põhjamaade sallivuses taluvuse piiri. Viimastel kümnenditel populaarse võrdleva meetodika kasutamine (*World Values Survey*) annab huvitavaid, aga tihti üsna kontekstuaalseid tulemusi. Nii sopistusi 90ndate aastate algul postkommunistlikest riikidest vabaduse kui peamise väärtuste hindajatena välja Poola, Leedu ja Rumeenia (!), kes defineerisid seda poliitilistes mõistetes. Antikommunismi laines Eesti oli veel kommunistliku partei järeltulija haardes olnud Bulgaariaga pea ühel pulgal ja asetask vabadused täiesti tagaplaanile (Siemienska 1997: 461 jj).

Mitmesuguste kontekstide ja tasandite mõju ning mineviku retsessiivne avaldumine tekitab veel palju probleeme ühiskondade erinevuste ja sarnasuste tõlgendamisel. Need uuringud, mis rajanevad võrdleval väärtushinnangute analüüsil (*World Values Survey*), on osutanud, et uute ja vanade demokraatiade asukate/elanike väärtushinnanguliste komplektide vahel esineb olulisi erinevusi. Rein Taagepera on need andnud alust väita, et Eesti on sügavamalt sovjetiseerunud, kui me seda ise tunnistada tahame, ning tõsisem nihe demokraatliku mõtlemise suunas võiks toimuda alles põlvkondade vahetumisel – mitme sugupõlve kuludes (Taagepera 2003: 605).

Süvamuutused nõuavad nähtavasti tõesti pikemat aega, muutused mentaliteedis ja väärtusmaailmas on väga pika vinnaga. Nõukogude ajast jõudis sirguda kolm täielikuks moondeks tarvilikku põlvkonda. Kuid Eesti pole ju siiski Valgevene. Mis üldse oli nõukogude aja ühiskond? Kas nõukogude tsivilisatsioon, millest vahel räägitakse, on ühest terasetükist valatud monoliit?

Kuivõrd aga praegused hoiakud on pärit nõukogude ajast, millised kihistused on ladestunud *homo sovieticuse* kujunemisel – sellest nõukogude režiimi ja tsivilisatsiooni uurijatel Läänes sügavamad teadmised puuduvad või kirjutatakse lausa naljakaid asju (Gulens 1995). Mõningasele skeptitsismile vaatamata on seda pilti tollaste sotsioloogiliste uuringute jms andmete põhjal võimalik paremini taastada, kui seda täna lubavad aimata vaid väljast vaatajate politiseeritud hoiakud. Sellega on juba algust tehtud (Peeter Vihalemm 2004). Nõukogude tsivilisatsiooni poolt Eesti ühiskonda jäetud jälg on ilmselt juba väga oluliselt üleminekuperioodi erakordselt dramaatilise ja traumaatilise, vähemalt 15 aasta pikkuse perioodi poolt juba üle vermitud.

Nõukogude modernsus, nii moondunud kui ta ka oli, subkultuuristus ajuti tugevalt ja kujundas sopistusi väärtusmaailmas, mis asus mitmeti lähemal tollasele ja nähtavasti praegusele läänelike väärtuste komplektile, kui seda on praegune ilmselt veel transformatsiooni järgus Eesti väärtusmaailm (Salupere 2003). Igatahes ei saa Eesti siirde esimeste etappide (1986–1990) demokraatlikkuse ja solidaarsuse

juured peituda mujal kui suuresti tollase Eesti ühiskonna sisemistes, nõukogude aasatail kondenseerunud väärtusressurssides. Aastakümnete jooksul vormunud väärtusmaailmast kogutud sotsiaalset usalduse ja koostöövalmiduse kapitali jätkus veel ka siirde käivitamiseks ja selle algaastaiks. Nende väärtusekomplektide kujunemine, mida Lääne uurijad täheldavad, on aga juba järgnevate aastate mullistuste tulemus, selle siirde mudeli mõjude tulemus, mille arvas meile kõige tervislikumaks Lääs.

Nüüdisaegse ühiskonna tekke sotsiokultuurilised eeldused, mille üheks olulisemaks mõõtmeks on nn tsivilisatsioonilised kompetentsused (Stzomka 1994), vajavad eraldi tähelepanu. Tsivilisatsioonilised kompetentsused osutavad aga just mitte isiksuslikele, vaid kultuurilistele barjääridele (uued oskused, tundmatud reeglid, tavad, seadused), mille ületamine nõuab nendega toime tulemiseks (õppimiseks) ka ühiskonna teadlikku tuge.

Lõpparutlusi

Ligi tosin aastat kestnud kiire arengu paradoksaalseks eelduseks Eestis on siirdeaja erakorralise poliitika faasi ebatavaliselt pikaks venitamine, mille tekkimist lühikeseks ajaks peetakse endastmõistetavalt õigustatuks (Nurgaard, Johannsen with Skak and Sørensen 1999) ning mille peamiseks osapoolteks on juhtiv eliit ja veel halvasti struktureeritud mass. Baltikumi postkoloniaalsed väljakutsed nagu võõrvägede väljaviimise, tsiviilgarnisoni neutraliseerimise vajaduse, forsseeritud tagasipöördumise Läände jms legitimeerisid tahtelise mõtlemise ja konserveerisid avalikkuse sfääri (*public sphere*) nii, et poliitiline elitism ja poliitilise kommunikatsiooni retoorilised kihistused säilitasid selles ebaoproportsionaalselt suure osakaalu.

Leedu ja Lätiga võrreldes tõstsid siirdeaja alguse Eestit esile teravamalt välja joonistunud ning ühiskonnas normaalset keskustelu pidurdavad repressiivsed raamistikud (antikommunism, neoliberalistlik individualism), mille ümber tekitati rahvasterviku nimel esinevate parteide hegemoonia toel suurem või väiksem rahvuslik konsensus. Erakorralise poliitikafaasi muutis tõhusaks siirdekeskkonnaks sümboolse (rahvusliku) ja revolutsioonilise (neoliberaalse) poliitika valikuline põimumine. Ühiskonna kiire sotsiaalse polariseerumise paratamatuks tulemuseks on poliitika elitistlike joonte süvenemine, st esindusdemokraatia (mis on niigi elitismi legitiimne vorm) nihkumine üha varjamatuma elitaardemokraatia suunas.

Siirde (*transition*) kinnistamiseks ja ühiskonna stabiliseerimiseks vältimatu konsolideerimise faasi, mis Visegradi riikides algas 90ndate aastate keskel, sisuks poliitika sfääris on aktiivsele kodakondsusele toetuva hõlmava (*substantive*) poliitika keskkonna vormumine koos uute eliidirühmade esilekerkimisega. Eestis suudeti pidurdada tänapäeva parteisüsteemi väljakujunemist ja osalusdemokraatia tugevnemist, mis ähvardas valitsevat eliiti positsioonide kaotusega, kuid mis on üheks peamiseks sotsiaalse dialoogi keskkonnaks. Tegelikku sotsiaalpartnerlust, ametiühingute jt tasakaalustatud arenguks oluliste subjektide teket on teadlikult pidurdatud. Jõuka eliidi poolt sponsoreeritud tühisekeldamine ühiskondliku leppe ja EKAKi ümber kinnitab valitseva eliidi korraldamisvõimekust (kolmanda sektori arendamine on mõeldud täitma kodanikuühiskonna funktsiooni). Olulisel määral on nendes ettevõtmistes tegemist konsolideerimisfaasi simulaakrumiga, võõrandunud poliitilise süsteemi dekoratsioonidega kui sammudega hõlmava demokraatia arendamise suunas.

“Balti tiiger” nõukogude perioodi ja modernsuse vahel

Rein Ruutsoo

Poliitiliste subjektide maastiku ebaühtluse, sotsiaalse dialoogi nõrkuse ja poliitilise kodanikuühiskonna arengupeatuse paratamatuks kaasnähtuseks on Eesti ühiskonna “massistumine”, identiteedipoliitika vahendite ja võtete kantimine ideoloogilise kontrolli teenistusse. Ühiskonna ajutine stabiliseerimine saavutati konsolideerimise faasi sisenemise patoloogiseerumise hinnaga. Parteidest on kujundatud huvirühmade klientistlikud korporatsioonid, mille värbamispoliitika ei põhine maailmavaatelisel veendumusel, vaid hüvede jaotumisel grupilojaalsuse alusel.

Euroopa Liiduga liitumise mõju Eesti poliitilisele arengule on paradoksaalne. Ühelt poolt stabiliseerib valitseva eliidi integreerumine Euroopa Liidu eliidiga riiki, annab sellele täiendava moraalse ja poliitilise ressursi uue kõrgema staatuse näol Euroopa struktuurides (aga ka ideid, vahendeid). Teiselt poolt süveneb võrgustuva eliidi võõrandumine kohalikest oludest. Kodanike-Euroopa ja Euroopa kodakondsus, mis võimaldavad avaraid individuaalseid valikuid, võivad vähendada huvi koduseid olusid reformida. Euroopa Liidul puuduvad mehhanismid ja selged poliitikad liikmeriikide poliitilise kultuuri mõjutamiseks. Teiselt poolt – Eesti parteide lülitumine Euroopa parteide süsteemi, nende huvi partnerriikide vennasparteide tugevnemise vastu, millel on nüüd otsene mõju nende fraktsiooni edukusele Euroopa Liidu poliitikas, võib anda tõuke parteisüsteemi kristalliseerumisele ka Eestis. Eesti Euroopaga liitumise aktiivse mõju institutsionaalne faas (*transfer*) meie ühiskondlikule arengule ja poliitilisele kultuurile on suuresti lõppenud. Uus, ühiseluline faas hakkab toimima eelkõige regionaalse arengu ja Balto-Skandia koostöö kaudu.

Viiteallikad

- ALANEN, I. 2004. The Transformation of Agricultural Systems in the Baltic Countries – A Critique of the World Bank’s Concept. – I. Alanen (ed.). *Mapping the Rural Problem in the Baltic Countryside. Transition Process in the Rural Areas in Estonia, Latvia and Lithuania*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 59–108.
- ALAPURO, R., LIIKANEN, I., LONKILA, M. 2004. Introduction: Studying Post-Soviet Transition. – R. Alapuro, I. Liikanen, M. Lonkila (eds.). *Beyond Post-Soviet Transition: Micro Perspectives on Challenge and Survival in Russia and Estonia*. Helsinki: Aleksanteri Institute; Kikimora publications. Series B, 11–20.
- ALLIK, J., REALO, A. 1996. On the Relationship Between Personality and Totalitarian Regimes: A Critique of Western Stereotypes. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. XXVII, 4, 331–336.
- ARTER, D. 1996. *Parties and Democracy in the Post-Soviet Republics. The Case of Estonia*. Aldershot: Dartmouth Publishing Company Ltd.
- BAZOKI, A. 2002. Research on Political Elites in East Central Europe. – *European Political Science*, Summer, 54–63.
- BERG-SCHLOSSER, D., MITCHELL, J. 2000. Introduction. – D. Berg-Schlosser, J. Mitchell (eds.). *Conditions of Democracy in Europe, 1919–39. Systematic Case Studies*. Houndmills; Basingstoke; Hampshire: Macmillan, 3–34.
- EESTI Kongressi otsus. 22. 03. 1992. 1997. Eesti Vabariigi uues põhiseaduse eelnõu ja selle rakendamise seaduse eelnõu rahvahääletusele paneku ning Eesti Vabariigi Riigikogu valimiste kohta. – *Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos*. 1997. Tallinn: Juura. Õigusteabe AS, 11.
- GRONDONA, M. 2000. Majandusarengu kultuuritüpoloogia. – L. E. Harrison, S. P. Huntington. *Kultuur on tähtis*. Tallinn: Pegasus, 42–57.
- GULENS, V. 1995. Distortions in Personality Development in Individuals Emerging From A Long-Term Totalitarian Regime. – *JBS*, Vol. XXVI, 3, Fall, 267–282.

- HABERMAS, J. 1990. What does Socialism Mean Today? The Rectifying Revolution and the Need for New Thinking on the Left. – *New Left Review*, 183, 3–21.
- HALAS, E. 2000. Transformation in Collective Imagination, Polish Sociological. – *Review*, 31 (131), 311–323.
- HELLÉN, T., BERGLUND, S., AAREBROT, F. 1998 From Transition to Consolidation. – S. Berglund, T. Hellén, F. Aarebrot (eds.). *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edgar Elgar, 365–378.
- JÄRVE, P. 1992. The Baltics of the Early 1990. Between Democracy and Authoritarianism. – *Poliitika*, 308–315.
- KOOK, U., TAMMER, E. 2004. Valimised. – *Kes. Mis. Kus*. Tartu: Tänapäev, 35–50.
- KOPECKY, P., MUDDÉ, C. 2000. What has Eastern Europe taught us about the democratisation literature and (vice versa)? – *European Journal of Political Research*, Vol. 37, 4, 517–539.
- KUBICEK, P. 2000. Post-communist political studies: ten years later, twenty years behind. – *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 33, 3, 295–309.
- KUZIO, T. 2002. History, Memory and Nation Building in the Post-Soviet Colonial Space. – *Nationalities Papers*, Vol. 30, 2, 241–262.
- LAGERSPETZ, M., VOGT, H. 1998. Estonia. – S. Berglund, T. Hellén, F. H. Aarebrot (eds.). *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 55–88.
- LINZ, J. J., STEPHAN, A. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore; London: The John Hopkins University Press.
- McFAUL, M. 2002. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship in the Post-Communist World. – *World Politics* Vol. 54, 212–244.
- NURGAARD, O., JOHANNSEN, L. with Skak, M. and Sørensen, R. H. 1999. *The Baltic States after Independence*. Second Edition. Cheltenham, UK; Brookfield, US: Edward Elgar.
- PÕHISEADUS 1997 = Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. 1997. Tallinn Juura. Õigusteabe AS.
- RAIK, K. 1998. *Towards substantive democracy? The role of the European Union in the democratisation of Estonia and the other Eastern member candidates. Research report*. Tampere: Tampere Peace Research Institute, 84.
- RAIK, K. 2004. Civil Society and EU Integration of Estonia. – R. Alapuro, I. Liikanen, M. Lonkila (eds.). *Beyond Post-Soviet Transition: Micro Perspectives on Challenge and Survival in Russia and Estonia*. Helsinki: Aleksanteri Institute, Kikimora publications. Series B, 208–236.
- RUUTSOO, R. 2002. *Civil Society and Nation Building in Estonia and the Baltic States. Impact of traditions on Mobilization and Transition 1986–2000. Historical and sociological study*. *Acta Universitatis Lapponensis*, 49. Rovaniemi: University of Lapland, 434.
- SALUPERE, R. 2003. Väitlus: Nõukogude režiimi jäljed eestlaste väärtusteadvuses. – *Akadeemia*, 7, 1521–1524.
- SCHÖPFLIN, G. 2000. *Nations, Identity, Power. The New Politics of Europe*. London: Hurst & Company.
- SRUBAR, I. 1991. War der reale Sozialismus modern? Versuch einer strukturellen Bestimmung. – *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 43, Heft 3, 415–432.
- SZTOMPKA, P. 1994. Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies. – *Zeitschrift für Soziologie*, Jg. 22, Heft 2, April, 85–95.
- STARK, D., BRUSZT, L. 1998. *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East-Central Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. [Vt. Diskussioon ajakirjas East European Constitutional Review, Spring 2000.]
- STEINBERG, M. W. 1998. Tilting the Frame: Considerations on Collective Action

“Balti tiiger” nõukogude perioodi ja modernsuse vahel

Rein Ruutsoo

- Framing From a Discursive Turn. – *Theory and Society*, Vol. 27, 4, 845–872.
- TAAGEPERA, R. 2001. Kuidas valimissüsteemid mõjutavad demokratiseerimist? – R. Taagepera. *Võta võim!* Tallinn: K-Kirjastus, 67–77.
- TAAGEPERA, R. 2003. Baltimaades valitsevad hoiakud ja korruptsioon maailma kontekstis. – *Akadeemia*, 3, 601–620.
- TOOMLA, R. 1999. *Eesti erakonnad*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus
- VIHALEMM, P. (toim). 2004. *Meedia süsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- VIHALEMM, P., LAURISTIN, M. 2004. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2004. – P. Vihalemm (toim). *Meedia süsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 1–24.